

Jean Baudrillard. Nu vom începe cu nimic, pentru că, urmând logica, nimicul ar fi mai curând un punct de sosire. Radicalitatea, eu o concep mai mult în ordinea scriiturii, a teoriei, și mai puțin în ordinea arhitecturii. Sunt mai tentat de radicalitatea spațiului... Dar poate că într-adevăr adevărata radicalitate e cea a nimicului. Există un spațiu radical care este vidul ? Aș dori să aflu asta, întrucât mi-e oferită ocazia, de data asta, să ghicesc felul în care se poate umple un spațiu, în care poate fi el organizat având altceva în vedere decât extensiunea lui radicală, adică vertical sau orizontal, într-o dimensiune în care totul ar fi posibil. Însă trebuie să facem ceva real... Atunci întrebarea pe care vreau să i-o pun lui Jean Nouvel, pentru că trebuie totuși să plecăm de la un punct oarecare, este cea mai simplă cu putință: „Există un adevăr al arhitecturii ?“

Jean Nouvel. Ce înțelegi tu prin „adevăr“ ?

J.B. Adevărul arhitecturii nu este un adevăr sau o realitate, în sensul în care am putea să ne întrebăm: se epuizează arhitectura în referințele sale, în finalitățile sale, în destinațiile sale, în modurile sale, în procedurile sale, nu excede ea cumva toate acestea pentru a se epuiza efectiv în altceva, care ar fi propriul său scop sau care i-ar permite să treacă dincolo de propriul său scop... Există arhitectura dincolo de această limită a realului ?

Despre câteva obiecte singulare ale arhitecturii...

J.B. Nu m-am interesat niciodată de arhitectură, n-am un sentiment anume în privința ei. M-am interesat de spațiu, da, și de tot ceea ce în obiectele zise „construite“ îmi dă amețala spațiului. Mă pasionează mai degrabă edificiile precum Beaubourg, World Trade Center, Biosfera 2, adică obiecte singulare, dar care nu sunt întocmai minuni arhitecturale pentru mine. Nu sensul arhitectural al acestor clădiri mă captiva, ci lumea pe care o traduceau. Dacă iau adevărul unui edificiu precum cele două turnuri ale World Trade Center, în acel loc arhitectura exprimă, semnifică, traduce într-un soi de formă plină, edificată, contextul unei societăți în care se schițează deja în mod efectiv o epocă hiperreală. Aceste două turnuri dau impresia de două benzi perforate. Astăzi, am spune fără îndoială că ele se clonează unul pe celălalt, că sunt deja în clonaj. Erau ele o anticipare a timpului nostru ? Este prin urmare arhitectura nu în realitatea, ci în ficțiunea unei societăți, în iluzia anticipatoare ? Sau mai degrabă arhitectura traduce pur și simplu ceea ce era deja prezent ? De aceea ți-am pus întrebarea: „Există un adevăr al arhitecturii ?“, în sensul în care ar exista o destinație suprasensibilă a arhitecturii și a spațiului ?

J.N. Înainte de a-ți răspunde la întrebare, aș dori să spun că acest dialog este o ocazie excepțională de a vorbi despre arhitectură în alți termeni decât cei în care se vorbește de obicei. Eu cred, așa cum știi, că tu ești intelectualul care își asumă funcția în zilele noastre. Altfel spus, în raport cu toate întrebările care deranjează, în raport cu toate adevăratele întrebări, tu formulezi aserțiuni, chestionări care sunt cele pe care nimeni nu vrea să le audă. Nu știi dacă voi reuși, în această seară, să provoc aserțiuni într-un domeniu pe care pretinzi că nu-l cunoști, care te interesează puțin, dar voi încerca. Am parcurs

din nou puțin cărțile tale în ultima vreme și am avut satisfacția să constat că nu ai vorbit niciodată atât de mult de arhitectură ca într-o anumită convorbire de-a noastră, realizată acum doisprezece ani. Acolo am găsit cele mai multe lucruri care corespund unei gândiri asupra arhitecturii, dincolo de scrierile tale despre New York sau Beaubourg. Am notat unele dintre reflecțiile tale despre monștrii pe care-i reprezintă marile proiecte și despre unele din luările de poziție radicale, de natură să ne provoace un anumit număr de întrebări.

Dacă încercăm să vorbim despre arhitectură ca limită – și asta e ceea ce mă interesează – o facem situându-ne mereu pe această franjă dintre cunoaștere și non-cunoaștere. Aceasta este aventura arhitectului. Iar o asemenea aventură se situează într-o lume care este reală, într-o lume care implică un consens. Tu spui, undeva, că pentru a exista seducție trebuie să existe consens. Însă meseria de arhitect este o meserie care, prin forța lucrurilor, se învâрте în jurul modului de seducție. Arhitectul se află într-o situație foarte particulară, el nu este un artist în sensul tradițional, nu este cineva care meditează în fața foii sale albe, nu este cineva care lucrează în fața pânzei sale, îl compar adesea cu realizatorul de cinema pentru că avem aproape aceleași constrângeri, te pui într-o situație în care trebuie să produci, într-un timp precis, cu un buget dat și pentru persoane date, un obiect. Și lucrezi cu o echipă. Ești într-o situație în care vei fi cenzurat, în mod direct sau indirect, în numele securității, în numele banului, chiar în numele unei cenzuri care este mărturisită. Avem, în meseria noastră, cenזורi profesioniști. Un arhitect de clădiri în Franța ar putea fi numit „cenzor de clădiri în Franța“. E exact același lucru. Te situezi pe un teren care e mărginit, limitat. Pornind de aici, unde putem să găsim un spațiu de libertate și un mijloc de a depăși aceste constrângeri ? În ceea ce mă privește, l-am căutat în articularea dintre mai multe lucruri și îndeosebi în formularea unei gândiri prealabile. Trebuie atunci sau nu să folosim cuvântul „concept“ ? Eu l-am utilizat foarte devreme, știu că este, din punct de vedere filosofic, un cuvânt

potrivit. Apoi, putem prefera să vorbim atunci despre „precept“ și „afect“ cu referire la Deleuze, dar problema nu e aici. Problema este de a putea articula fiecare proiect la un concept sau la o idee prealabilă, cu o strategie foarte particulară, care va pune în sinergie – sau uneori în contradicție – percepții care vor înnoda între ele o relație și care vor defini un loc pe care nu-l cunoaștem. Ne aflăm întotdeauna în domeniul invenției, în domeniul non-cunoașterii, în domeniul riscului. Acest loc pe care nu-l cunoaștem, dacă ne descurcăm cât de cât, ar putea fi cel al unui anumit secret. Și ar putea, pornind de aici, să vehiculeze lucruri, lucruri pe care nu le stăpânim, lucruri care sunt de ordinul fatalului, care sunt de ordinul voluntar necontrolatului. Trebuie găsit un dozaj între ceea ce controlăm și ceea ce provocăm. Toate clădirile pe care am încercat să le realizez până acum sunt bazate pe articularea acestor trei lucruri. Ele fac referință, apoi, la o noțiune care știu că te interesează și care este cea de iluzie.

Iluzie, virtualitate și realitate

J.N. Nu mă consider un prestidigitator, dar încerc să creez un spațiu care nu este lizibil, un spațiu care ar fi prelungirea mentală a ceea ce se vede. Acest spațiu de seducție, acest spațiu virtual de iluzie, este întemeiat pe strategii precise, și pe strategii care sunt adesea ele însele niște deturnări. Mă servesc mult de ceea ce există în jurul meu, scuză-mă, dar mă servesc mult de tine și de câțiva alții. Mă servesc de asemenea de ceea ce s-a petrecut în domeniul cinema-ului, și când spun mizez pe profunzimea câmpului, este pentru că încerc să aduc la prezentă o serie de filtre despre care nu știu niciodată unde se opresc – este ceva abisal –, dar, plecând de aici, spiritul funcționează. Nu eu am inventat asta întru totul: privește grădinile japoneze, există întotdeauna un punct de fugă, un loc pornind de la

care nu mai știi dacă grădina se oprește sau continuă. Încerc să provoc acest gen de lucruri. Dacă luăm fenomenul perspectivei, într-un proiect precum cel al așezării în pătrat a orizontului – cel pe care îl desenam pentru Tête Défense – am formulat o tentativă pentru a depăși logica perspectivei albertiene, altfel spus pentru a organiza toate elementele în așa fel încât ele să se citească într-o progresie, iar la o adică să facem să joace scara pe ritmul acestei progresii, pentru a-i face pe oameni să conștientizeze spațiul. Ce se întâmplă dacă ies din aceste limite ? Dacă spun că o clădire nu se află între orizont și observator, ci că e înscrisă în orizont ? Pornind de aici, ce se petrece când ea își pierde materia ? Dematerializarea este o noțiune care poate să te intereseze; turnul fără sfârșit este, de asemenea, o astfel de noțiune. O dată în plus, este o noțiune pe care nu eu am inventat-o, cred că Deleuze, în *Proust et les signes*, a vorbit despre ea, dar într-un alt fel. Această deturnare, care provoacă percepția sensibilului până la a te face să treci nu în materie, ci în imaterial, este o noțiune pe care arhitectura trebuie să și-o însușească. Așadar, pornind de la noțiuni precum aceasta, ajungi să crezi mai mult decât ceea ce vezi. Iar acest „mai mult decât ceea ce vezi“ se manifestă prin locuri. Dacă vorbim de împrumuturi pe care arhitectura le-a făcut din cinema, atunci noțiunea de secvență e foarte importantă, așa cum reamintește Paul Virilio. Altfel spus, noțiuni precum cele de deplasare, de viteză, de memorie în raport cu un parcurs care este impus, sau în raport cu parcursuri cunoscute, ne permit să compunem un spațiu arhitectural, nu numai pornind de la ceea ce se vede, ci pornind de la ceea ce se memorizează într-o succesiune de secvențe care se înlănțuie senzitiv. Și pornind de aici, există contraste între ceea ce se creează și ceea ce era prezent la origine în percepția spațiului.

În teatrul de la Versailles, se intră printr-un coridor de piatră, absolut neutru, brut, fără nici o decorațiune, care dă dintr-o dată în ceva absolut prodigios în sensul decorului său, al prețiozității sale. Epoca în care acest teatru a fost conceput, imaginat, realizat, ne face

să întrevădem începuturile fenomenului pe care-l descriam. Nu ne mai aflăm astăzi în acest stadiu, trebuie să depășim astfel de noțiuni, este vorba de a lua aceste noțiuni de contrast, de înlănțuire sau de prelungire ca pe niște concepte fundamentale ale proiectului arhitectural. În același timp, atunci când mizez pe noțiunea de spațiu virtual, în sensul prestidigitației, este pentru că spațiul și arhitectura sunt un lucru despre care îți dai seama cu ochiul. Deci, te poți juca cu tot ceea ce ochiul poate integra prin vedere și poți abuza de ochi. De altfel, cultura clasică a mizat ea însăși adeseori pe acest abuz. Într-o clădire precum cea a fundației Cartier – în care amestec intenționat imaginea reală și imaginea virtuală –, asta înseamnă că în același plan nu știu niciodată dacă văd imaginea virtuală sau imaginea reală. Dacă privesc fațada, care e mai mare decât clădirea, nu știu dacă văd reflexia cerului sau cerul în transparență... Dacă privesc apoi copacul prin cele trei planuri de sticlă, nu știu niciodată dacă văd copacul în transparență, în față, în spate, sau reflexia copacului. Și când plantez doi copaci în paralel ca din întâmplare în raport cu un plan de sticlă, nu pot să știu dacă există un al doilea copac sau dacă este un copac real. Acestea sunt jocuri pentru a te introduce în bucătărie, așa spune în bucătăria arhitecturală, cea pe care n-ar trebui s-o dezvăluim niciodată și despre care trebuie, din când în când, să vorbim. Acestea sunt mijloace pentru arhitect de a crea un spațiu virtual sau un spațiu mental, este un mod de a abuza simțurile și este, mai ales, un mod de a conserva un teritoriu de destabilizare.

Un teritoriu de destabilizare ?

J.N. Când vorbești unui **șef de lucrări** [*maitre d'ouvrage*] așa cum un regizor îi vorbește unui producător, el pune o mulțime de întrebări despre prețul la metru pătrat, despre suprafață, dacă e

constructibilă, dacă nu va șoca burghezii, tot felul de chestii de genul acesta și apoi va exista ceea ce rămâne nespus. Există întotdeauna o parte care este de ordinul nespusului, asta face parte din joc. Iar acest nespus este pe un plan etic ceva în plus, ceva care nu merge împotriva a ceea ce suntem pe cale să vindem sau să schimbăm, împotriva noțiunilor economice, ci înseamnă ceva vital. Aici se află miza. Pentru că dacă un obiect arhitectural este numai traducerea unei funcționalități, dacă este numai rezultatul unei situații economice, el nu poate avea sens. De altfel, există un pasaj care-mi place foarte mult într-unul din textele tale despre New York, în care spui că acest oraș traduce o formă de arhitectură violentă, brutală, nemijlocită etc., care este adevărata formă de arhitectură, că n-ai nevoie de o eco-arhitectură sau de o arhitectură drăguță și că ea s-ar afla chiar în opoziție cu forța vieții. Ceea ce spun nu este neapărat în contradicție cu asta, dar avem nevoie, pentru că nu ne aflăm întotdeauna la New York, să ne rezervăm teritorii care sunt teritorii de destabilizare.

J.B. Sunt de acord, mai puțin poate asupra unor termeni precum „consens“... Când spui că seducția este consensuală, rămân sceptic...

J.N. Spui asta numai atunci când vorbești de arhitectură...

J.B. Tocmai, este o manieră de a traversa vizibilul și invizibilul, de a-l aborda. Nu vorbesc mult de arhitectură, dar în toate cărțile este vorba de ea, în filigran... sunt întru totul de acord cu această istorie a invizibilului. Ceea ce-mi place mult în ce faci este că nu-l vedem, lucrurile sunt invizibile, ele știu să se facă invizibile. Când reușești, le vezi, dar ele sunt invizibile în măsura în care fac să eșueze efectiv vizibilitatea hegemonică, aceea care ne domină, aceea a sistemului în care totul trebuie să devină numaidecât vizibil și numaidecât descifrabil. Cu spațiul așa cum îl concepi tu, avem o arhitectură care creează în același timp locul și non-locul, care este

și non-loc în acest sens, și care creează prin urmare o formă oarecum de apariție. Și este un spațiu de seducție. Atunci șterg ceea ce am spus în acea zi: seducția nu este consensuală, ea este duală, ea trebuie chiar să confrunte un obiect cu ordinea reală cu ordinea vizibilă care-l înconjoară. Dacă nu există acest duel – nu este vorba de interactivitate, de context – ea n-are loc. Un obiect reușit, în sensul în care există dincolo de propria sa realitate, este un obiect care creează o relație duală, o relație care poate trece prin deturnare, prin contradicție, prin destabilizare, dar care, efectiv, pune față în față pretinsa realitate a unei lumi și iluzia sa radicală.

***Despre concept, despre nerezolvare
și despre vertij***

J.B. Să vorbim atunci de radicalitate, să vorbim despre acea specie de exotism radical al lucrurilor, cum spunea Ségalen, adică despre distanța față de propria sa identitate care face să se creeze un soi de vertij în care pot interveni tot felul de afecte, de concepte, de prospecte și tot ce doriți, dar ceva care este insolubil, care este nerezolvat. În acest sens, da, obiectele arhitecturale, sau cel puțin ale tale sau altele mai sălbatice, sunt cele ale unei arhitecturi care nu are referent. Aceasta este, cred, calitatea lor de a fi obiecte „neidentificate“ și definitiv neidentificabile. Aici, putem face foarte bine să se întâlnească, și nicidecum prin analogie concertată, scriitura, ficțiunea, arhitectura și numeroase alte lucruri, evident. Că e în analiza unei societăți, a unui eveniment sau a unui context urban, nu putem alege evenimentul, nu putem alege conceptul, sunt de acord, dar această alegere o păstrăm. Alegerea conceptului este ceva care trebuie să intre în conflict cu contextul, cu toate semnificațiile (pozitive, funcționale) pe care le poate căpăta un edificiu, sau o teorie, sau

---

Cuprins

PRIMA CONVORBIRE	5
Radicalitatea	7
Despre câteva obiecte singulare ale arhitecturii... ..	8
Iluzie, virtualitate și realitate	10
Un teritoriu de destabilizare ?	12
Despre concept, despre nerezolvare și despre vertij	14
Despre creație și despre uitare	17
Valorile funcționalismului	18
New York sau utopia	19
Arhitectura între nostalgie și anticipare	20
(Tot) despre seducție. Provocarea și secretul	21
Metamorfozele arhitecturii	23
Estetica modernității	25
Cultura	26
Un act eroic arhitectural ?	28
Artă, arhitectură și postmodernitate	29
Dezamăgirea ochiului, dezamăgirea spiritului	33
Estetica dispariției	36
Imagini ale modernității	36
Biologia vizibilului	37
Un nou hedonism ?	39

A doua convorbire	41
Despre adevăr în arhitectură... ..	43
Încă o tură pe la Beaubourg... ..	44
Un adăpost pentru cultură ?	46
Despre modificare: mutație sau reabilitare	48
Rațiunile arhitecturii	52
Orașul mâine... ..	53
Arhitectură virtuală, arhitectură reală	55
Modelizarea informatică în arhitectură	58
Despre ușurință și despre greutate... ..	59
Ce utopie ?	61
Arhitectura ca dorință de atotputernicie	63
Berlin și Europa	66
Despre arhitectură ca artă a constrângerii	67
Despre transparență... ..	69
A lua lumina drept o materie	70
Despre dispariție	72
Ce este un martor ? Pentru ce depune mărturie arhitectura ? .	74
Singularitatea	75
Neutralitate, universalitate, mondializare	78
Destin și devenire	81
Ideea de arhitect și istoria	82
Despre o altă înțelepciune... ..	83
Chestiunea stilului	84
O complicitate de nemărturisit	87
Despre libertate ca realizare de sine	88